

Pleskalová, Jana

Nejstarší typy českých složených antroponym

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná. 1993, vol. 42, iss. A41, pp. [87]-98

ISBN 80-210-0883-0

ISSN 0231-7567

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/100634>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

JANA PLESKALOVÁ

NEJSTARŠÍ TYPY ČESKÝCH SLOŽENÝCH ANTROPONYM

Nejstarší přímá písemná svědectví o stavu českého jazyka na našem území nám podávají bohemika, jednotlivá česká slova zapsaná v cizojazyčných textech týkajících se našeho území nebo české reality. Většinu tohoto vzácného jazykového materiálu tvoří vlastní jména (osobní – antroponyma, místní – toponyma). Na základě jejich analýzy získáváme cenné poznatky zejména o hláskosloví a slovtvorbě češtiny v období od 10. do první poloviny 13. století, z něhož nemáme (kromě pozdějších glos a přípisů) doloženy souvislé české texty. Poměrně bohatý repertoár vlastních jmen pocházející z této doby dovoluje sledovat některé jejich nejstarší slovtvorné typy.

Významné místo v tomto starobylém onymickém materiálu zaujímají složená osobní jména vlastní (dále antroponyma, OJ). Materiálovou základnu našeho zkoumání tvoří staročeská složená osobní jména doložená jako bohemika v latinských textech z 10. – 13. století. Byla excerpována následující díla: Kosmova kronika, nekrolog Podlažický, seznam jmen břevnovských benediktinů a první díl edice Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae obsahující listy a listiny z 9. – 12. století. Do excerpce byly zahrnuty jen ty listy a listiny a jen ty rukopisy kritického vydání Kosmovy kroniky, které byly pořízeny do konce 13. století. Stejná podmínka platila i pro kopie nedochovaných originálů listů a listin; excerpovány byly jen kopie vyhotovené do konce 13. století. Uvedeným postupem bylo pro období 11. – 13. století spolehlivě zjištěno 166 složených antroponym.

Při analýze bohemik představuje speciální problematiku jejich rekonstrukce. Česká slova byla v uvedeném období zapisována tzv. primitivním pravopisem, jenž neumožňoval jejich jednoznačnou hláskovou interpretaci. Podobu každého antroponyma rekonstruujeme k době jeho nejstaršího zápisu (v případě opisů nedochovaných originálů k době vzniku opisů). Další hláskový vývoj OJ doložený pozdějšími doklady ze sledovaného období už dále neregistrujeme (např. změny $g > h$, $r' > ř$, $`a > ě$, záměny retnic, asibilace apod.).

Rekonstruovanou podobu představuje jejich fonologický zápis odpovídající fonologickému systému češtiny 10. – 13. století. Ojedinelé nejstar-

ší doklady dosvědčují někdejší existenci nosovky ϵ ; ta zůstala někdy uchována i v pozdějších latinizovaných podobách OJ: *Sventopolcus/Sventopulcus* – 9. století (ale pouze v kopii z 11. století), *Venceslaus* – 11. století. Pro tehdejší souhláskový systém češtiny byla typická rozvinutá měkkostní korelace (*Boľ'em'íl*). Nejstarší zápisy OJ ještě nezachycují výsledky změn $g > h$, $r' > ř$, prováděné především v 13. století. V případě zápisů r, l převládají podoby s průvodními vokály (*Dřžislav – Der-/Dry-/Dyr-*). Vzhledem k velké pestrosti těchto hláskových variant rekonstruujeme podobu s r, l . Latinizované formy některých OJ (např. *Budislaus*) neregistrujeme.

V nejstarším období češtiny do 13. století převládala jednojmennost a OJ slovanská. Složená antroponyma bývala vyhrazena šlechtě, některá z nich dokonce jen knížecí rodině (*Bor'ivoj*).

Při tvoření složených OJ se uplatňuje komplexní, smíšený způsob kompozičně-konverzní, ojediněle kompozičně-derivační (*Bogdal*). Strukturu OJ tvoří spojení dvou kmenů, většinou neodvozených, jež bývají navzájem spojeny konektem. Zejména v případě prvních členů adverbálních a pronominálních může být konekt nulový (*Domaslav*). Zadní člen antroponyma je nositelem jeho celkové morfologické charakteristiky. V případě mužských OJ převládá morfologická charakteristika *o*-kmenů mužského rodu, a to i tehdy, tvoří-li zadní člen kompozita desubstantivní substantivum *i*-kmenové (*Dobrogost*), nebo verbální základ, chápaný tradičně v onomastické literatuře jako základ substantivní, protože zároveň tvoří základ deverbálního dějového jména *i*-kmenového nebo *a*-kmenového (*Dobromysl, Vojt'ěch*). Ojediněle mívají složená OJ mužského rodu morfologickou charakteristiku *ja*-kmenovou (*Bogačaja, Boguvól'e*) a *a*-kmenovou (*Ubyn'ěga, Bogum'ila, M'ilogosta*). Tyto formy jsou však častěji užívány k označení osob ženského rodu. Jimi se podrobněji nezabýváme. OJ předpokládaného ženského rodu (*Bratrum'ila*) uvádíme jen jako dokladový materiál v případě, že příslušná obvyklá podoba mužského rodu nebyla v našem materiálu bohemik doložena.

Srovnávací materiál slovanský, srovnávací materiál český (zahrnující též OJ ze 14. a začátku 15. století) i případné výklady některých OJ potřebné pro dokreslení určitého typu čerpáme z publikací J. Svobody (1964) a F. Kopečného (1974).

KOMPOZITA S PŘEDNÍM ČLEMEM VERBÁLNÍM

Kompozita s předním členem verbálním a zadním substantivním (V–K–S), stejně jako kompozita s předním a zadním členem verbálním (V–K–V) byla zastoupena už v praslovanštině. Četná OJ těchto struktur doložená ve všech třech skupinách slovanských jazyků (nebo alespoň ve dvou) vypovídají o významném postavení obou typů v repertoáru praslovanských složených antroponym. V nejstarším období češtiny se počet OJ typů V–K–S a V–K–V zvýšil, neboť v české antroponymii byly uvedené

typy nadále produktivní. Tuto skutečnost dosvědčuje také náš materiál složených antroponym z 11. – 13. století, v němž mají významný podíl (téměř 40%) právě antroponyma s předním členem verbálním. Kompozita typu V–K–S obsahují následující zadní členy substantivní: *-bog*, *-čest*, *-gn'ěv*, *-gost*, *-kraj*, *-m'ír*, *-m'ěr*, *-n'ěga*, *-pļk*, *-voj*, *-žir*.

Přední verbální členy se spojují se zadními členy verbálními (V–K–V), které mívají podobu verbálních kořenů (*-bor*, *-brod*, *-lov*, *-mysl*, *-rat*, *-slav*). Protože zadní člen verbální plní v kompozitu tytéž funkce jako zadní člen substantivní, pojednáváme o obou typech společně.

Tato bohemika představují jednak praslovanské dědictví, jednak výsledky vlastního tvoření v češtině. Méně početnou skupinu navazující na velmi starobylá OJ praslovanská představují antroponyma s nulovým konexem, jejichž přední člen tvořil pouhý kořen slovesa zakončený samohláskou: *-by-*, *-ča-* (stsl. *čajati*, *čakati* 'očekávat'), *-čę-*, *-da-*, *-dę-*, *-je-*, *-sta-* (Svoboda, 1964, s. 52). Většina těchto kořenů (kromě OJ Čáslav) zůstala uchována jen v základech sloves prefigovaných, srov. *Načępļk*, *Nedam'ír*, *Ubyn'ěga* (V–K–S), *Ot'ěslav*, *Staslav*, *Sd'ěslav* (V–K–V). Jak vyplývá z uváděných příkladů, tvořily přední členy verbální většinou základy takových sloves, jejichž kořen se zároveň shodoval s podobou příslušného infinitivního kmene. Tato shoda umožnila patrně už v praslovanštině pronikání infinitivního kmene do předního členu verbálního, srov. OJ *Sbram'ír* (V–K–S), *Choťěslav* (V–K–V). Jádro obou typů však tvoří ta četná OJ, jejichž přední člen verbální je spojen se zadním členem substantivním (popř. verbálním) pomocí konexu *-i* (*Dřžikraj*). Zpočátku sem patřila jen OJ s předním členem verbálním utvořeným z infinitivního kmene sloves *i*-kmenových; ta patřila už v praslovanštině a později i v rané češtině mezi nejproduktivnější slovesné typy (Šlosar, 1981, s. 22), a proto mohla poskytovat bohatou základnu pro volbu předních členů verbálních (*Kaz'ím'ír* – V–K–S). Protože se tvar jejich infinitivního kmene shodoval s tvarem imperativním, začal se tento přední člen verbální chápat jako imperativ a na základě tohoto pojetí začaly pronikat do první části kompozita skutečné imperativní tvary nebo přítomné slovesné kmeny: *Vlad'ím'ír* (V–K–S), *Stan'islav* (V–K–V). Tak se původní kmenotvorný formant *-i* změnil ve skutečný konex *-i*, který začal spojovat přední verbální člen obsahující základy sloves různých tříd se substantivním (popř. verbálním) členem zadním. Postupně si struktury s konexem *-i* vytvořily v obou typech dominantní postavení, což mělo za následek zpětné ovlivňování struktur s nulovým konexem: OJ *Choťím'ír*, *Choťivoj* (V–K–S) mělo bezpochyby původně přední člen v podobě *Choťě-* (viz výše), obdobně *Sd'islav* (V–K–V), *Sd'ím'ír*, *Sd'ím'ěr* (V–K–S) v podobě *Sd'ě-*. Ojedinele dochází k ovlivnění opačnému, srov. variantu *Lad'ěslav* (V–K–V); na pozadí forem s nulovým konexem (*Choťěslav* – V–K–V...) se vytváří i v těchto typech konex *-e/-ě-* (*Slav'ibor* → *Slav'ebor* – V–K–V). Vzájemné ovlivňování struktur s původním různým samohláskovým zakončením kořene, popř. infinitivního kmene se v nejstarším období češtiny uskutečňuje jen v malé míře. Rovněž k eliminaci této samohlásky dochází poměrně zřídka. V našem materiálu je doložena pouze ojedinelá

eliminace konektu *-i-*. První doklady pocházejí až z konce 12. století: *Drslav < Držislav, Slav'bor, Stran'slava (V-K-V), Rat'm'ir, Stojn'ěv, Bud'voj (V-K-S)*. Vznik těchto podob mohla podporovat imperativní forma bez přípony *-i*, která se šířila již v raném období češtiny (Šlosar, 1986, s. 236). Zjednodušené varianty složených antroponym, stejně jako varianty s „nenáležitým“ konektem jsou tedy většinou až produkty pozdějšího období, viz Svoboda, 1964, s. 63–66. Naše sporadické doklady z nejstaršího období češtiny jen naznačují případný další vývoj složených antroponym; ten nepochybně souvisel též s postupným zmechanizováním tvoření složených antroponym.

Pouze česká OJ jako *Načěplk, Nadam'ir, Ubyčest, Vrat'iz'ir (V-K-S)* a *Choťěslav, Načěrat, Pobraslav, Staslav (V-K-V)* svědčí o využití původně praslovanských verbálních i substantivních komponentů při tvoření českých složených OJ. Komponenty v nich obsažené nacházíme i v OJ ostatních slovanských jazyků, ale v jiných kombinacích (srov. jen české OJ *Bud'ivoj*, slovinské OJ *Budigoj*, praslovanské OJ **Budislavъ*, doložené ze všech tří skupin slovanských jazyků).

Zděděný praslovanský repertoár verbálních základů byl dále rozšiřován již v nejstarším období češtiny o nové komponenty: např. *Jiščislav - V-K-V* (stč. *jískati* 'hledat'), *Plat'ivoj, Zb'ivoj (V-K-S)*. V dalším období nových komponentů přibývalo, a tak se od nejstarších dob češtiny postupně vytvářel inventář verbálních komponentů (a obdobně i komponentů nominálních a adverbálních – viz dále) užívaný pro tvoření složených antroponym. Podstatou tohoto tvoření však bylo už většinou jen mechanické spojování jednotlivých verbálních základů se základy substantivními (V-K-S), popř. verbálními (V-K-V), nejčastěji pomocí konektu *-i-* bez ohledu na vztah lexikálního významu obou komponentů kompozita. Cílem kompozit bylo pojmenovat a identifikovat svého nositele. A pro tuto funkci byl a je jejich případný „význam“ (u propriálních kompozit se jedná o výše uvedený vztah lexikálního významu jejich komponentů) irelevantní. Proto nelze mluvit o významu složených antroponym v tom smyslu jako u apelativ. Jeho stopy však zůstaly uchovány v OJ pocházejících z praslovanského období, v němž se tento pojmenovací typ formoval ve shodě s apelativními kompozity stejné struktury.

Z hlediska syntaktického lze některá nejstarší OJ typu V-K-S, V-K-V rozdělit do dvou skupin: 1. Druhý člen substantivní (popř. verbální chápaný ve spojení s morfologickou charakteristikou jako dějové jméno) je objektem děje vyjádřeného předním členem verbálním. Při výkladu OJ obou typů bývá přední člen verbální vyjadřován činitelským jménem nebo verbálním adjektivem: *Bud'ivoj (V-K-S)* 'povzbuzovatel vojska' (psl. **buditi* 'budit, povzbuzovat', tak i stč.), *Choťěslav (V-K-V)* 'chtějící slávu, chtivý slávy' (psl. **choťěti*, stč. *chtieti*). V případech, kdy se přední člen verbální podobá imperativní formě, mnohdy chápané jako přání (i skryté ve formě negace), které by měl nositel OJ splnit, bývá při výkladu užíváno též imperativu: *Vlad'im'ir (V-K-S)* 'vládní míru, světu'.

Do první skupiny lze patrně zařadit následující OJ typu V-K-S (*Boř'ivoj, Držikraj, Držim'ír, Choťim'ír, Choťivoj, Chval'ibog, Kaz'im'ír, Mod'ibog, Mst'ign'ěv, Nadam'ír, N'edam'ír, Plat'ivoj, Raťm'ír < Raťim'ír, Sd'im'ír, Str'ěž'ivoj, Str'ěž'im'ír, Vol'im'ír, Vrat'ivoj, Zb'ivoj*) a typu V-K-V (*Čáslav, Držislav, Choťěbor, Jiščislav, Kus'ibrod, Načěrat, N'it'ibor/N'iet'ibor, Nos'islav, Ot'ěslav, Pobraslav, Sbraslav/Sebraslav, Raťibor, Sd'ěslav, Slav'ibor, Stan'islav, Str'ěž'islava, Vrat'islav*). 2. Zadní člen substantivní, popř. verbální představuje subjekt děje vyjádřeného předním členem verbálním, který je většinou tvořen základem slovesa subjektového. Při výkladu OJ bývá verbální základ vyjadřován verbálním adjektivem nebo opisem: *Pr'ibyslav* – V-K-V (stč. *přibyti 'zvětšit se, nabýt'*) 'přibývající sláva, komu přibýlo slávy'. Do této skupiny snad patří OJ *Pr'ibyčest, Ubyn'ěga* m., *Ubyčest, Jzbygn'ěv/Zbygn'ěv, Sbyvoj, Stojgn'ěv* (V-K-S) a OJ *Staslav* 'trvalá, trvající sláva', *Ubyslav, Sbyslav, Br'ac'islav* 'slavný bojovým rykem', *Rost'islav* (V-K-V). OJ typu *Bud'ivoj* bývají považována za ezocentrická kompozita (hlavní představa je obsažena alespoň v jednom členu kompozita), OJ typu *Pr'ibyslav* za exocentrická (pojmenovaný objekt je mimo kompozitum), podrobněji viz Svoboda, 1964, s. 58.

Výsledkem mechanického tvoření jsou patrně OJ *Načěplk, Sbram'ír, Bed'igost, Skrb'im'ír, Vrat'iz'ír* (V-K-S) a OJ *Boř'islava, Bud'ilo(v), Bud'islav, Stran'slava, Sud'islava, Vlad'islav/Lad'islav/Vad'islav, Stabor, V'ito-slav*.

Při výkladu OJ je třeba mít na mysli skutečnost, že mnohá OJ se vytvořila pouhým mechanickým spojováním různých komponentů: jistá motivace mohla být kompozitu přisouzena až dodatečně – na základě lexikálního významu obou komponentů a analogicky podle podobně utvořených OJ velmi starých a etymologicky průhledných.

V typu V-K-S se jako zadní člen nejčastěji uplatňují komponenty *-m'ír* a *-m'ěr*, v typu V-K-V komponent *-slav*. Všechny tři patří k základům hojně v antroponymii užívaným. Také jejich zásluhou představují složená OJ s předním členem verbálním nejpočetnější skupinu staročeských složených OJ.

Produktem mechanického spojování antroponymických komponentů různého slovnědruhového původu je typ V-K-A, který představují v našem materiálu bohemik čtyři OJ složená z předního členu verbálního a zadního adjektivního obsahující nejužívanější antroponymické adjektivní komponenty: *Sd'il'ut, Sbyl'ut, Sd'ěm'il, Sd'ěrad*. Zadní člen *-l'ut* může být též chápán jako substantivní (srov. stč. *l'ut, l'út* f. 'prudkost, krutost'). Jak patrně z uváděných příkladů, převládá konekt nulový. U OJ se základem *Sd'ě-*, *Sd'i-* je možný dvojí výklad. Zápisy prováděné primitivním pravopisem tuto nejednoznačnost nemohou vyřešit. Patrně byl původním základem slovesný kmen *sd'ě-* < **sdě-* 'zakládat, udělat, skládat' (srov. stč. *sdiati* 'vykonat, udělat'), později byl v některých případech nahrazován nebo zaměňován adverbium *zde* (psl. *śde*) analogicky podle existujícího typu AD-K-S, viz tam. Pro nejstarší období češtiny předpokládáme u těchto OJ verbální komponent *sd'ě-*, *sd'i-* (podrobněji viz Svoboda, 1964, s. 84).

KOMPOZITA SE ZADNÍM ČLENEM VERBÁLNÍM

OJ s předním členem substantivním a zadním verbálním (S–K–V) představují v praslovanštině a později i v nejstarším období češtiny výrazný typ. Zadní člen verbální tvoří slovesný kořen s morfologickou charakteristikou $\emptyset$ nebo $-(j)a$, která zařazuje OJ tohoto typu k maskulinům – k *o*-kmenům, ojediněle k *ja*-kmenům přirozeného mužského rodu – *Bogačaja/Bogučěj(ě)*. Některé zadní členy verbální neexistují jako samostatná slova (*-bor*), jiné zároveň tvoří základ bezafixálního dějového jména (*-súd*); oba typy kořenů jsou jednoslabičné a ve spojení s morfologickou charakteristikou pojmenovávají osobu na základě děje, který je, případně by měl být pro nositele OJ příznačný. Tyto verbální zadní členy nabývají v složeném antroponymu povahy jména činitelského nebo dějového. OJ doložená z nejstaršího období češtiny obsahují většinou základy *-bor* 'bojovník, boj', *-čaj* 'očekávání', *-t'ěch* 'útěcha, utěšitel', *-m'est* 'msta, mstítel', podobně *-súd*, *-chval* a základy chápané jen jako jména dějová *-slav*, *-kvas* 'hostina', *-v'ít* 'sidlo, bydlo', *-vól'e*. Uvedené zadní členy verbální vystupující jako základy substantivní jsou determinovány předním členem substantivním, rovněž většinou neodvozeným, který mívá v kompozitu nejčastěji funkci atributu. Tuto skutečnost dokládají OJ, jejichž přední člen substantivní má formu shodnou s genitivem příslušného substantiva (*Čst'ibor*). Přední člen substantivní mohl původně vyjadřovat subjekt nebo objekt děje pojmenovaného zadním členem verbálním. Vzájemný vztah obou členů nelze spolehlivě a jednoznačně určit, neboť víme, že se velká část složených OJ tvořila mechanickým spojováním různých komponentů, uplatňovaných při tvoření všech typů složených OJ (viz výše). Oba členy bývají spojovány konektem. V nejstarším období češtiny již konekty většinou neodpovídají (v případě substantivních předních členů) původním kmenotvorným vokálům. Atributivní chápání předního členu substantivního nepochybně podpořilo užití konektu *-i* (v případech substantiv *i*-kmenových možná od původu genitivní koncovky): *Čst'ibor*. Ve spojení se základem *bog-* 'bohatství, šťastný osud, bůh' bývá užíváno promiskue konektu *-a-*, *-u-* (*Bogačaja/Bogučějě*, *-u-* je tu snad podle typu S–K–A – *Bogum'il*, viz tam). Méně často bylo užito konektu *-o-* (*M'iroslav*) a konektu nulového (*Vojslav*). Výsledkem umělého tvoření je OJ *Otaslav* (rozšíření OJ *Ota* o komponent *-slav*, častý při tvoření složených OJ). Některá OJ snad lze vyložit; např. *Vojt'ěch* 'útěcha vojska', *Bogačaja/Bogučějě* 'očekávání blahobytu', podobně snad lze chápat OJ *Čst'ibor/S't'ibor*, *Bogum'est*, *Bogusúd*, *Boguvól'e*, *Boguchval*, *Boguslav*, *Bra-troslava*, *Vojslav*. Ale i v tomto typu se uplatňuje spíše mechanické spojování komponentů (*Vlast'ibor*, *M'iroslav*, *Vlast'islav*, *Gost'iv'ít*, *Strachkvas*). V nejstarším období češtiny představují struktury S–K–V typ středně produktivní, rozhojňovaný především jen mechanickou nápodobou často užívaných OJ *Čst'ibor*, *M'iroslav*, *Boguslav*. Vedle převládajícího smíšeného postupu kompozičně–konverzního se jednou uplatnil způsob kompozičně–derivační: *Bogdal* s činitelským sufixem *-l* (v našem materiálu doložen též jednou v latinském překladu jako *Deusdedit*).

Méně významné postavení typu S-K-V bylo patrně způsobeno existencí konkurenčního typu kompozit s předním členem adjektivním a zadním verbálním (A-K-V), v němž přední člen adjektivní explicitněji determinoval zadní člen verbální chápaný jako jméno činitelské nebo dějové (srov. typ S-K-V). Ve srovnání s četností OJ typu S-K-V je počet OJ typu A-K-V o třetinu vyšší. Základní repertoár verbálních kořenů tvořících zadní člen složeného antroponyma je u obou typů téměř stejný. I zde se nejčastěji uplatňují komponenty *-bor* a *-slav*. Početnější OJ s předním členem adjektivním poskytují navíc verbální kořeny *-mysl*, *-god* a ne zcela jasný kořen *-por* (interpretovaný nejčastěji jako *-bor*). Přední člen tvoří nejčastěji kmeny adjektiv primárních (*C'uz'súd*), ojediněle adjektiv odvozených (*Prísnohor*). Přední členy obsahují též základy komparativní *- uác'e-* a komponenty jinak v češtině nedoložené *bol'e-* 'více', *un'í-/un'ě-* 'lepší'. Mnohé adjektivní kmeny mohou být chápány adverbálně. Oba členy složeného OJ spojuje nejčastěji konekt *-o-*, v případě *o*-kmenů původní vokál kmenotvorný (*Dobroslav*), dále *-e-/ě-* mající svůj původ rovněž v kmenotvorném vokálu *jo*-kmenů (*Bol'eslav*), konekt *-í-* (*Vel'islav* – *ijo*-kmen) a konekt nulový, ovšem nejčastěji jako výsledek pozdějšího vývoje (tj. eliminace konektu), srov. formace z 12. století: *L'utobor* (s náležitým konektem *-o-*), *L'ut'ěbor* (s konektem analogickým), *L'utbor* (s eliminací konektu). Mnohá OJ s předním členem verbálním jsou etymologicky průhledná. Pokud je verbální člen považován za jméno činitelské, bývají struktury A-K-V hodnoceny jako kompozita ezocentrická (*Svatobor* 'silný bojovník', *L'utobor* 'lítý bojovník'), v případě pojetí zadního členu verbálního jako jména dějového jsou zařazována mezi kompozita exocentrická (*Váceslav/Václav* 'větší sláva, mající více slávy'). Podle našeho názoru lze na obě možnosti výkladu, často uplatňované v onomastické literatuře, pouze upozornit, ale jednoznačné zařazení do jedné z obou skupin není možné. Navíc je třeba počítat i s eventuálním mechanickým spojováním komponentů: *Bol'ečej*, *Dal'ebor*, *Grd'ěbor*, *Jěšutbor* (patrně z adjektivního základu **jašut-*, srov. stč. *jěšut* f. 'marnost', *jěšutný* 'marný'), *Prísnohor*, *Radov'it*, *Božěpor*, *Božět'ěch*, *C'uz'súd*, *Dobromysl*, *Bol'em'est*, *Bol'eslav*, *Brzgod*, *Dobroslav*, *Dragoslava*, *Draslav* < *Dragoslav*, *Jaroslav*, *M'iloslav*, *Radoslav*, *Svatoslav*, *Un'islav/Un'ěslav*, *Vel'islav*. Jak ukazuje představený materiál bohemik, rozhojňuje se typ kombinacemi různých komponentů, zejména však zásluhou často užívaných zadních členů verbálních *-bor* a *-slav*. Svoboda (1964) dokládá pro období češtiny do začátku 15. století téměř 20 OJ struktury A-K-V se zadním členem *-slav* a asi 15 OJ se zadním členem *-bor*. Jedná se tedy o typ ve staré češtině výrazný a produktivní.

Zadní členy se rovněž spojovaly s předními členy pronominálními (P-K-V). Omezený počet těchto základů užívaných při tvoření OJ nedovolil, aby se tento typ více rozvinul. Skutečný konekt obsahuje jen OJ *Samod'ěl*. Přední člen *sob'ě* je zakončen pádovou příponou, která je homonymní s konkemtem *-e-/ě-* (*Sob'ěbor*, *Sob'ěslav*); podobnou strukturu mají patrně OJ s předním členem vše- (*Všebor*, *Všeslav*, patrně i (*Všeboj*)) a svoj-/svě- (*Svěčest*, *Svěslav/Svějslav*, *Svuslava*). OJ *Všebor* bývá inter-

pretováno jako 'se vším, se všemi bojující', *Sob'ěslav* 'sobě slavný, mající svou slávu', ale časté užití komponentů *-bor* a *-slav* napovídá, že mnohá OJ mohla být tvořena jen mechanickým spojováním pronominálních komponentů s verbálními.

Spojením adverbialního a verbálního komponentu vzniká jediné OJ struktury AD-Ø-V *Domaslav* (s nulovým konektem). Podrobněji o předních členech adverbialních viz AD-K-S.

KOMPOZITA SE ZADNÍM ČLEMEM SUBSTANTIVNÍM

Výrazný typ patřící do centra systému složených antroponym představují kompozita s předním členem adjektivním a zadním substantivním (A-K-S). Zadní člen tvoří (až na ojedinělé výjimky *-v'ěst*, *-čest*, *-žizn*) jednoslabičná neodvozená substantiva. V případě *i*-kmenů dochází ke změně morfologické charakteristiky ve prospěch *o*-kmenů (*-gost*). Bohemika z nejstaršího období češtiny ukazují na průměrný výskyt OJ této struktury, ale význam typu A-K-S dosvědčuje úplnější a bohatší materiál OJ doložených do začátku 15. století. Typ se rozhojňuje prostřednictvím svých produktivních základů, které jsou zárukou trvání produktivity typu: *-čest*, *-gn'ěv*, *-gost*, *-kraj*, zejména *-m'ír* a *-m'ěr*, dále *-plk*, *-v'ěst*, *-voj*, *-žizn*. Přední členy adjektivní představují především neodvozené kmeny, ojediněle základy komparativní. Při spojování obou členů převládá konekt *-o-* (jedná se většinou o adjektiva *o-/a-* kmenové deklinace), méně se ve funkci předních členů adjektivních uplatnila adjektiva *jo-/ja-* kmenové deklinace, která bývají spojována konektem *-e/-ě-*. U některých OJ dochází k eliminaci konektu. Složená kompozita typu A-K-S patří ke kompozitům *u*terminačním. Pokud nebylo OJ vytvořeno mechanickým spojováním komponentů, přední člen adjektivní blíže určuje zadní člen substantivní. Podle povahy zadního členu lze OJ zařadit mezi ezocentrická – *Dobrogost* (stč. *dobrogost* 'dobrý host, hrdina'), nebo exocentrická (*Svatoplk* 'mající mocné vojsko, silný v branném lidu'). Do jedné ze dvou skupin patří OJ *Jarogn'ěv*, *L'utogn'ěv*, *C'uz'kraj*, *L'ubgost*, *M'ilgost*/*M'ilgosta* m., *Radgost*, *Čistom'ír*, *Dobrom'ír*, *Dragom'ír*, *Jarom'ír*/*Jarm'ír*, *L'ubom'ír*, *Radm'ír*, *Turdm'ír*, *Vyšem'ěr*, *Častovoj*, *Skorovoj*, *Do-brožizn*.

Na pozadí typů A-K-S a S-K-V vznikají – často na základě mechanického spojování komponentů, nebo jako kalky cizích předloh – nečetná OJ typu S-K-S. Zadní členy substantivní tvoří základ substantiv neodvozených (*-m'ír*), popř. odvozených už neproduktivním sufixem (*-vlást*, *-žizn*, *-dar*). Při spojování s předními členy substantivními, opět užívanými i v jiných typech, se uplatňují různé konekty: *-u-* (*Bogudar* – kalk z OJ řeckého původu *Theodor*, *Boguwlast*), *-i-* (*L's't'ím'ír* a uměle vytvořené OJ *Jan'úm'ír*, vzniklé rozšířením OJ cizího původu *Jan* o produktivní komponent *-m'ír*, srov. *Otaslav*).

Zadní členy substantivní jsou ojediněle spojovány s předními členy

pronominálními (P-K-S) – *Mojm'ůr, Svěčest, Svojbog* a s členy adverbialními (AD-K-S) – *Domagost, Domam'ůr, Spyt'ím'ůr/Sptum'ůr, Spyt'ign'ěv*, s nulovým konektem. Zadní členy tvoří substantivní základy běžné i v jiných typech, obdobně jsou i v jiných typech zastoupeny přední pronominální členy, zde uplatněné ve funkci předního členu OJ. V nejstarším období češtiny byly doloženy jen dva původně adverbialní základy zakončené samohláskou, a proto mívají OJ s těmito předními členy konekt nulový. Tradičně bývá základ *spyt'it-* spojován se stsl. *spyti* 'marně' a OJ *Spyt'ign'ěv* vykládáno jako 'marně se hněvající'. Vzhledem ke skutečnosti, že komponent *spyt'it-* je doložen pouze v našich dvou OJ západoslovanského původu (tj. v OJ českých a polských), nelze zcela vyloučit verbální chápání předního členu – tj. kořen slovesa *spytati* s konektem *-i-* (srov. stč. *spytati* 'zpytovat, prozkoumávat').

KOMPOZITA SE ZADNÍM ČLEMEM ADJEKTIVNÍM

Nepočetná OJ se zadním členem adjektivním obsahují jen několik základů neodvozených adjektiv tvrdých s příslušnou morfologickou charakteristikou *o*-kmenovou určenou pro pojmenování osob mužského rodu: *-m'ila, -rad, -grd* a *-dan* (participium *n*-ové). Ve spojení s předním členem substantivním vytvářejí OJ struktury S-K-A, v níž přední člen determinuje zadní člen adjektivní. Jsou to ezocentrická kompozita mající povahu epitet. V OJ *L'ud'm'ila* je uchován náležitý nulový konekt. Nulový konekt má též OJ *Bogdan*, utvořené smíšeným postupem kompozičně-derivačním. Vokál *-u-* v případě OJ *Bogum'ila/Bogum'ila* m., *Bogurad/Bugurad, Bratrom'ila/Bratrum'ila* je od původu flektivní koncovka, která byla, jak dokládají OJ jiných typů (např. *Bogusúd*) přehodnocena na konekt *-u-*. Tuto skutečnost dosvědčuje OJ *Bogum'ila* odpovídající OJ řeckého původu *Theofil*. Přes svůj nepatrný počet, daný patrně omezeným repertoárem adjektivních základů užívaných v zadních členech kompozit, to byl typ živý, jak dokazuje adaptace cizího OJ *Petronilla* → *Petrum'ila*. OJ tohoto typu byla pokládána za srozumitelná a jejich počet se rozhojňoval dalšími kombinacemi, zejména analogicky podle frekventovaných OJ typu *Bogum'ila*, ale jen v té míře, nakolik to dovolil omezený počet adjektivních základů tvořících zadní členy tohoto typu. Zadní člen adjektivní mohl být determinován též předním členem utvořeným z adjektivního kmene nebo deadjektivních adverbii (A-K-A). Oba komponenty pocházejí z repertoáru adjektivních základů obsažených i v jiných typech s některým členem adjektivním. V případě předních členů adjektiv *o*-/*a*-kmenových bývá užíváno konektu *-o-*; je-li přední člen chápán jako adverbium, představuje *-o-* nebo *-e/-ě-* zakončení adverbia. Potom má OJ konekt nulový. *Dlgom'ila, Vac'em'ila/V'ieč'em'ila/V'ieč'm'ila, Dobr'em'ila, Bol'em'ila*. Podoba s eliminovaným vokálem svědčí o tom, že *-e-* bylo chápáno jako konekt. OJ jsou většinou determinační kompozita.

V návaznosti na struktury A-K-A vznikají ojediněle OJ struktury s předním členem pronominálním (P-K-A) – *Všem'ila, Všerad, Sob'ěgrd*. Oba typy A-K-A a P-K-A jsou okrajové a v dalším období se jejich počet zvyšuje jen nepatrně v důsledku mechanického spojování členů pronominálních a adjektivních.

Náš materiál bohemik založený na excerpce vybraných cizojazyčných textů nemůže poskytnout úplný repertoár složených OJ existujících v nejstarším období češtiny. Představuje však spolehlivou materiálovou základnu pro rozpoznání jednotlivých typů a stanovení jejich nejdůležitějších rysů. Následující tabulka znázorňuje početní zastoupení typů složených OJ v nejstarším období češtiny.

	TYP	PŘÍKLAD	POČET OJ
1.	V-K-V	Slav'ibor	34
2.	V-K-S	Chval'ibog	32
3.	A-K-V	Svatobor	25
4.	A-K-S	Dobrom'ir	21
5.	S-K-V	Čst'ibor	17
6.	P-K-V	Samod'ěl	8
7.	S-K-A	Bogum'il	6
8.	S-K-S	Bogudar	4
9.	A-K-A	Dl'gom'il	4
10.	AD-K-S	Domagost	4
11.	V-K-A	Sbyl'ut	4
12.	P-K-A	Sob'ěgrd	3
13.	P-K-S	Svojbog	3
14.	AD-K-V	Domaslav	1
		Celkem	166 OJ

A = adjektivum; AD = adverbium; K = konekt; P = pronomen; S = substantivum; V = verbum.

Jak vyplývá z údajů v tabulce, tvoří centrum systému složených antroponym pět typů. Nejvýznamnější jsou antroponyma s předním členem verbálním (typy V-K-V, V-K-S), které představují více než třetinu našeho materiálu bohemik. Antroponyma s předním členem adjektivním (typy A-K-V, A-K-S) se podílejí téměř třicet procenty na celkovém počtu našich bohemik. Mezi produktivní typy patří ještě typ S-K-V, zastoupený deseti procenty.

Opačný pól představují periferní typy složených OJ uvedené v druhé polovině naší tabulky. Centrálnější je postavení typů P-K-V (*Samod'ěl*) a S-K-A (*Bogum'il*). Některé jejich produktivní komponenty (*-bor, -slav, -m'il*) jim jistou produktivitu zaručují, ale poměrně chudý repertoár pronominálních základů a základů adjektivních užívaných ve funkci zadního členu tuto produktivitu přece jen dost omezuje.

Produktivní .ypy sehrály důležitou roli i při mechanickém tvoření slo-

žených OJ. Vznikají nejčastěji struktury shodné se strukturami produktivních typů, jistě i zásluhou jejich nejproduktivnějších komponentů *-bor*, *-slav* a *-m'ř*. V důsledku mechanického spojování komponentů různé slovnědruhové povahy vznikají rozličné typy sporadické. I ony se mohou do jisté míry rozhojňovat prostřednictvím svých nejčastěji užívaných komponentů, které se zároveň stávají základem dalších okrajových typů. Např. komponent *doma-* je v našem materiálu bohemik zastoupen ve dvou typech reprezentovaných antroponymy *Domagost*, *Domaslav*, ale existuje též stč. OJ *Domam'il*. Existence sporadických typů založených na různých kombinacích komponentů užívaných při tvoření složených OJ rovněž svědčí o významu kompozice při tvoření českých OJ v nejstarším období češtiny. Ve srovnání s naším materiálem bohemik je počet složených OJ v Svobodově monografii (1964), zahrnující staročeská osobní jména až do začátku 15. století, více než trojnásobný. Tato skutečnost dosvědčuje plynulé pokračování vývoje naznačeného v nejstarším období češtiny a potvrzuje produktivitu tohoto pojmenovacího způsobu a v jeho rámci produktivitu těch typů kompozit, které patřily do centra systému složených antroponym už v nejstarším období češtiny.

LITERATURA

- GEBAUER, J.: Slovník staročeský I (A–J), II (K–N). 2. vyd. Praha 1970
 KNAPPOVÁ, M.: Jak se bude jmenovat? Praha 1985
 KOPEČNÝ, F.: Průvodce našimi jmény. Praha 1974
 MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého. 3. vyd. Praha 1971
 Slovník staročeský 1–19 (Na – postava). Praha 1968–1990 (slovníková hesla vycházejí postupně v sešitech)
 SVOBODA, J.: Staročeská osobní jména a naše příjmení. Praha 1964
 ŠLOSAR, D.: Slovtvorný vývoj českého slovesa. Brno 1981
 ŠLOSAR, D.: Tvarosloví. In: Lamprecht, A., Šlosar, D., Bauer, J.: Historická mluvnice češtiny. Praha 1986, s. 129–246

PRAMENY

- Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae I (805–1197). Ed. G. Friedrich. Pragae 1907.
 Cosmae Pragensis chronica Boemorum. Die Chronik der Böhmen des Cosmas von Prag. Ed. B. Bretholz. Berlin 1923, Monumenta Germaniae historica. Nova series, II.
 Jména benediktinů Břevnovských za opatování Dluhomilova 1217 – 1236. Ed. J. Truhlář. Casopis Musea království českého 59, 1885, s. 269
 Necrologium Podlažicense (1224 – 1250). Ed. B. Dudík. In: Forschungen in Schweden für Mährens Geschichte. Brünn 1852, s. 403 – 428.

DIE ÄLTESTEN TYPEN DER TSCHECHISCHEN ZUSAMMENGESETZTEN ANTHROPONYME

Die Wortbildungsanalyse der altschechischen zusammengesetzten Anthroponyme, die als Bohemica in den lateinischen Texten aus 10. – 13. Jahrhundert belegt sind, zeigte, daß diese im ältesten Zeitabschnitt des Tschechischen insgesamt 14 Typen darstellen, die von unterschiedlicher Wichtigkeit und Produktivität sind. Die Tabelle im Text gibt eine Übersicht über jene Typen sowie über ihre Anzahl im erwähnten Material an. Die bedeutendste Stellung nehmen diejenigen Anthroponyme ein, deren erste Komponente ein Verb (*Chval'ibog, Slav'ibor*) oder ein Adjektiv (*Svatobor, Dobrom'úr*) darstellt; zu erwähnen sind weiter Anthroponyme, deren erste Komponente einen substantivischen Charakter hat, während die zweite eine verbale Wurzel darstellt (*Čst'ibor*). Die genannten Typen erweisen sich als sehr produktiv, sie stellen mehr als 70% von unserem Material dar. Die übrigen Typen sind in dieser Hinsicht nur als sporadisch einzuschätzen.